

samhällsideologin rubbades förbyttes ordningen i kaos. Folket övergav sina tidigare moraliska värderingar för att överleva. Missnöjesyttringar mot kung och överhet blev relativt vanliga. Allmogens ansåg att de inte fick valuta för sina pengar, eftersom kungen inte kunde garantera skydd mot fienden som bönderna "köpte" genom att betala skatt. Vilkunas resonemang är ett välkommet tillägg till debatten om den politiska kulturen i det tidigmoderna Sverige. Man borde dock hålla i minnet att stora ofreden var en extrem period. Dessutom kunde man invända att hela stormaktstiden i praktiken var en enda kris där fred var ett undantagstillstånd. Om Vilkuna hade hävdade att samhällsideologin inte klarade av fiendens intrång djupt in i riket skulle argumentationen ha varit stryktåligare. Det kan också nämnas att Vilkuna framställer överhetens och undersåtarnas relation som totalt tröstlös ur allmogens synpunkt. Förenklat uttryckt går den ut på följande: Trots att folket bidrog med skatter och manskap kunde kronan inte garantera folket skydd mot fiendliga angrepp. I propagandan beskylldes folket för att ha försorsakat kriget med alla dess grymheter genom sitt syndiga leverne. Då kriget var förbi nonchalerade myndigheterna lokalbefolkningens misär och tvingade folket till villkorlös lydnad. Resultatet av Vilkunas tankegång blir en mycket snäv och statisk bild av samhällets maktförhållanden.

Vilkunas skildring tydliggör dock hur svårt det var att återgå till normala förhållanden efter krig och ockupation. De svenska myndigheternas försök att dämpa oron i samhället misslyckades flagrant. Kronan försökte återetablera sitt resursuttag i de härjade lokalsamhällena och upprätta en ny stark armé. De militära behoven gick förbi all annan hänsyn och gentemot den lidande lokalbefolkningen visade myndigheterna ingen större förståelse. Utlovade skattelättnader förblev tomma löften. Vilkuna menar att det här ökade folkets hat mot myndigheterna ytterligare, eftersom människorna i de drabbade områdena ansåg att grymheterna under

det ryska väldet sopades under mattan. I själva verket antyder han att händelserna under och efter stora ofreden utgör grunden för "herrehatet" i Finland. Argumentet är dock inte helt övertygande eftersom Vilkuna inte visar att en liknande misstänksamhet eller ett hat mot överhet inte skulle ha förekommit tidigare. Säkerligen försvagades dock överhetens legitimitet och som Vilkuna påpekar utgjorde stora ofreden en fruktbar grogrund för rysskräcken. Efter kriget utnyttjade överheten rysskräcken för att hålla befolkningen i styr precis som den försökt göra under kriget. Berättelser är seglivade. Också i början av 1900-talet använde höggerradikala kretsar i Finland stora ofreden för att öka ryssfiendligheten i landet. Även den gången vann rysshatet gehör, bland annat eftersom kunskap och berättelser om de grymma ofredsåren under 1700-talet levde kvar både inom den akademiska historieskrivningen och i folkliga skildringar.

Trots invändningarna ovan har Kustaa H. J. Vilkuna skrivit en fängslande bok och gjort ett stort arbete med att presentera och tolka ett stort källmaterial. Vilkuna framhäver likt den äldre finländska forskningstraditionen ofredsårens grymhet, men kommer med nya synvinklar när det gäller hur kriget, fienden och den grymma ockupationen upplevdes och förklarades. *Djävulens krig* fungerar också som en introduktion till huvudverket *Viba*, inte minst för en läsare som inte behärskar finska. Den som är intresserad av boken *Viba* kan också ta del av dess resonemang genom en utförlig sammanfattning på engelska.

Kasper Kepsu

Martin Wåhlberg, *Opplysningens sorte får: Jean-Jacques Rousseau (1712–1778)* (Oslo: Humanist forlag, 2011). 367 s.

Man skal ikke beskjeftige seg lenge med fransk opplysningstenkning, før man oppdager at alle

forsøk på å sette de ulike filosofenes filosofi på en fellesnevner blir en temmelig håpløs oppgave. Man kan nok hevde at *les philosophes* hadde et felles anliggende i at de angrep konge og kirke, eller at de var "påvirket" av Lockes sensualisme. Men når det kommer til stykket er opplysningsfilosofene et usedvanlig blandet kor. Også forsøket på å skille mellom "radikal" og "moderat" opplysning kommer uvilkårlig til kort straks man begynner å gå ned i materien. Likevel kan man vel kanskje si at Rousseau framstår som særlig særege og eksentrisk. Det skyldes ikke bare at han på det personlige plan la seg ut med de fleste av sine gamle venner i Encyklopedikretsen, men også, og framfor alt, fordi han i sitt forfatterskap tok opp i seg så mange ideer og forestillinger fra ulike hold, samtidig som han ut av dette ofte kunne meisle fram originale filosofiske poenger og litterære nydannelser. Mer enn noen andre var Rousseau på en og samme tid radikal, moderat og reaksjonær. Det får Martin Wåhlberg godt fram i sin bok om Rousseau: *Opplysningens sorte får*.

Wåhlbergs styrke er at han gjennom hele boken er tett på Rousseaus tekster. Han plukker fram mange (og lange) sitater, utlegger og kommenterer dem, og viser hvilke tekster eller filosofer Rousseau opponerer mot. Særlig flott gjøres dette med Rousseaus to første avhandlinger (*Avhandling om vitenskap og kunst* og *Avhandling om ulikheten mellom menneskene*), *Samfunnspakten* og *Emil*. Denne framgangsmåten fører naturligvis til at det meste av tekstene må stå ukommentert. Men det får heller stå sin prøve. Det er bedre å gå grundig inn i noe, enn å behandle alt overflatisk. Det er ingen vits i å konkurrere med Wikipedia.

Wåhlberg understreker at Rousseaus første avhandling framfor alt handler om å rehabilitere antikke militære dyder, som kroppslig og sjelelig styrke. Det var disse dydene som kunstene, vitenskapene, lediggang og ulike former for luksus hadde svekket. Spartansk kriger- og kroppskultur var for Rousseau viktigere enn

atensk filosofi. Han hadde ikke noe imot vitenskap og kunst i seg selv, men slikt måtte bare bedrives av folk som ikke ble svekket av det. Wåhlberg minner oss dernest på at Rousseau i sin andre avhandling først og fremst gikk i rette med Pufendorf og andre naturrettsstencere. Mens disse tenkte seg at menneskene i naturtilstanden hadde visse iboende rettigheter, hevder Rousseau at det som skulle til for å snakke om rett – fornøft, språk, moral, eiendom, egenkjærlighet (*amour propre*) – først kunne oppstå når mennesket hadde trådt ut av naturtilstanden. Eiendomsrett og maktforskjeller var sivilisasjonsprodukter, ikke opprinnelige, naturlige rettigheter. Det er de samme naturrettsstencerne Rousseau retter seg mot i *Samfunnspakten*, påpeker Wåhlberg. Til forskjell fra Grotius og Pufendorf kunne Rousseau ikke akseptere at et folk frivillig kunne underkaste seg en enevoldshersker. Å gi fra seg sin frihet til fellesskapet kunne man bare gjøre hvis man fikk den tilbake i ny tapning, som deltager i lovgivningen.

Når det gjelder *Emil*, gjør Wåhlberg oppmerksom på at Rousseau tar over samtidige legers råd om amming og følger den filosofiske sensualismen som den gang var så populær, men at han i motsetning til jesuittene og andre pedagogiske tenkere ville gå langsomt fram og følge barnets naturlige modning. Det var først sent i puberteten at mennesket var modent nok til å bli innviet i religionen. Som kjent skulle jentene oppdras til å bli underdanige og adlyde mannen, og Wåhlberg bruker her mye plass på å ta Rousseau i forsvar mot Else Wiestads anakronistiske lesning. Med hensyn til *Julie eller den nye Héloïse* og *Bekjennelser*, framhever Wåhlberg særlig Rousseau som nybrottsmann: *Julie* er en roman som framhever moralske dyder og skal gjøre leseren til et bedre menneske, mens *Bekjennelser* er ment å være utleverende og ærlig og er preget av inderlighet, personlig nærvær og skildring av det indre psykiske livet. I *Rousseau, dommer over Jean-Jacques*, *Dialoger* derimot, utleverer Rousseau ikke bare seg selv, men forsøker

også finne ut hva som er sant (om det faktisk er slik at alle er ute etter å ta ham), mens han i *Den ensomme vandrers drømmerier* særlig er opptatt av den såkalte "eksistensfølelsen".

Wählberg sier intet nytt i sin bok som ikke er behandlet grundig i forskningen, men dette kan neppe anføres som innvendig, så lenge bokens mål, med Wählbergs ord, er at man "får lyst til å lese noe av Rousseau selv". For å finne fram til et fellestrekk ved alle Rousseaus verker har Wählberg imidlertid valgt det han kaller "motstandsprinsippet", som går ut på at "Rousseau så godt som i alle sine verker går imot noe". Det er et forunderlig prinsipp. Det finnes vel i idéhistorien knapt et eneste vesentlig verk som ikke nettopp er karakterisert ved at det "går mot noe". Som et prinsipp som skal fange inn det særegne ved et forfatterskap framstår det som helt ubrukelig og intetsigende. På grensen til det komiske blir dette prinsippet når Wählberg finner ut at Rousseau i *Emil* tar avstand fra de få kvinnesaksforkjempende røstene i sin samtid. Det særegne ved

Rousseau blir dermed at han tenker som de fleste andre på sin egen tid.

Man kan også lure på hvor det blir av Rousseau som "det sorte får" når Rousseau på dette punkt er så i takt med tiden. At Wählberg har valgt å kalle Rousseau for opplysningens "sorte får" begrunner han for øvrig med at "han ble forfulgt av Kirken og de statlige myndighetene og av kongemakten. Opplysningsfilosofene overlot ham til seg selv". Men heller ikke det er vel særlig treffende. For det første var det nok andre skribenter som ble forfulgt hardere og mer nådeløst enn Rousseau for samme type kritikk, og for det andre var vel Rousseaus isolasjon like mye et resultat av hans egen tilbaketrekning, som av at han skulle ha blitt vist en kald skulder av opplysningsfilosofene. Det spørs om ikke Wählbergs karakteristikk "opplysningens sorte får" i for stor grad bygger på Rousseaus paranoide forestillinger om at alle sammensverget seg mot ham. Eksentrisk? Ja, utvilsomt. Sort får? Neppe.

Espen Schaanning